

PETAR BERISLAVIĆ – OD IZVORA I HISTORIOGRAFIJE DO UDŽBENIKA

Stipe Ledić

Hrvatsko katoličko sveučilište
Zagreb
stipe.ledic@unicath.hr

UDK: 94:37.091.3
37.016:929Berislavić,P.
<https://doi.org/10.34075/cs.58.2.7>
Pregledni rad
Rad zaprimljen 11/2022.

Sažetak

U radu se analiziraju i uspoređuju tekstovi o banu Petru Berislaviću u školskim udžbenicima povijesti od 19. st. do danas. Budući da autori udžbenika narativ preuzimaju iz historiografije, bilo je potrebno analizirati kako je tema bana Petra Berislavića obrađena u nacionalnoj historiografiji u drugoj polovici 19. stoljeća. To je podrazumijevalo uvid u izvore iz kojih je nacionalna historiografija preuzela narativ. Stoga se sagledava diskurs nacionalne historiografije, njezinog prožimanja s kolektivnom memorijom i uspostave velike pripovijesti. Propituje se i povijest nastave školskog predmeta povijesti s obzirom na njegovo pojavljivanje u školskom kurikulu u 19. stoljeću. Nastava povijesti i udžbenici kao njezin dio sagledavaju se i iz perspektive dosega suvremene povijesne discipline didaktike povijesti. To su bili preduvjeti koji su omogućili sustavnu analizu i vrednovanje udžbeničkog diskursa obrađivane teme kao i vrednovanja njezina (dis)kontinuiteta u razmatranom razdoblju te stanja u suvremenim udžbenicima.

Ključne riječi: Petar Berislavić, nacionalna historiografija, didaktika povijesti, udžbenici povijesti, nastava povijesti

UVOD

Već površnim uvidom u sadržaj hrvatskih udžbenika za školski predmet povijesti od 19. stoljeća do danas vidljivo je da neizostavno donose narativ o osmanlijskim osvajanjima hrvatskog povijesnog prostora. Poglavitito se redovito obrađuju i ističu dva velika vojna poraza koja su obilježila „rasap Hrvatskog Kraljevstva” (Krbavska bitka 1493. i Mohačka bitka 1526. godine) te Sisačka bitka 1593. g. kao pobjeda i prekretnica koja je označila zaustavljanje osmanlijskih osvajanja.¹ U ovom radu propituje se udžbenički diskurs o

¹ Osmanlijska osvajanja i njihova nazočnost na hrvatskim granicama čak i nakon njihova protjerivanja s današnjega hrvatskog političkog prostora (u razdoblju

hrvatskom banu Petru Berislaviću,² odnosno o narativima koji su o njegovoj povijesnoj ulozi uspostavljeni u pojedinim udžbenicima.³

Diskurs školskih udžbenika ne slijedi diskurs znanstvenoga historiografskog istraživanja i teksta. Ipak, autori udžbenika svoj narativ preuzimaju iz historiografije.⁴ Zbog toga je važno promotriti na koji su način interpretirali historiografiju i uspostavljali određeni narativ o pojedinoj temi. Budući da povijest kao znanost nastaje u 19. stoljeću, potrebno je promotriti kako je s obzirom na društvene i političke okolnosti tada u historiografiji uspostavljen narativ o Petru Berislaviću. To pretpostavlja uvid u najvažnije povijesne izvo-

nakon 1683. g.) svakako je najznačajniji proces, koji je obilježio hrvatsku povijest od 15. do kraja 19. stoljeća. Hrvatska historiografija kontinuirano istražuje tu problematiku. Ovdje je dovoljno spomenuti dva suvremena znanstvena skupa koji su rezultirali zbornicima radova: *Sisačka bitka 1593. - 2018.*, ur. Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković, Sisačka biskupija, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Sisak, 2019; *Antemurale Christianitatis - Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća*, ur. Tomislav Matić, Stipica Grgić, Sisačka biskupija, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Sisak, 2021. Za nastanak i transfer izričaja „rasap Hrvatskog Kreljevstava” usp. Neven Jovanović, „Antonio Fabegures o Krbavskoj bici”, *Povijesni prilozi*, 30 (2011.), 41., 173-187.

² Pretpostavka za čitanje ovoga rada je poznavanje i razumijevanje kronologije i problematike osmanlijskih osvajanja hrvatskih zemalja, odnosno poznavanje tema koje je propisivao školski program (i propisuje aktualni kurikulum) za nastavu povijesti od osamostaljenja Republike Hrvatske. Povijesna uloga Petra Berislavića vezana je za prva dva desetljeća 16. stoljeća. O djelovanju Petra Berislavića i bibliografiju o njemu usp. Marija Karbić, „Biskup i ban Petar Berislavić i njegova uloga u protuosmanlijskoj obrani”, u *Antemurale Christianitatis - Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća*, 107-126.

³ Ne smije se poistovjetiti nastavni i udžbenički diskurs. Nastavni diskurs uvijek je plod nastavnikove interpretacije udžbeničkog narativa (i historiografije). Nastavnikova interpretacija proizlazi iz osobnih stručnih (ne)kompetencija, znanstvenih aspiracija te političkih, ideoloških i drugih stavova. Drugi čimbenik, kojim se gradi nastavni diskurs, proizlazi iz nastavnikove interpretacije i interakcije s učenicima. No slobodno je pretpostaviti da se, posebice kada su u pitanju predmoderne teme, nastavnikova interpretacija većinom podudara s onom iz udžbenika. Naposljetku, učenik je školskim programom upućen na tekst iz udžbenika i samom inercijom za „svladavanjem gradiva” udžbenik ostaje gotovo jedini tekst kojim se služi. U tom smislu može se zaključiti da je udžbenički diskurs i uspostavljeni narativ najvažniji čimbenik u procesu izgradnje nastavnog diskursa o pojedinoj temi.

⁴ Ovdje je važno napomenuti da su udžbenici znanstveni radovi ako zadovoljavaju metodologiju historiografske poddiscipline *didaktike povijesti*. No, *didaktika povijesti* relativno je mlada disciplina koja je u Hrvatskoj rijetko uzimana u obzir prilikom pisanja udžbenika povijesti, čak i onim koji su pisani prema kurikulumu iz 2019. g. U Hrvatskoj je znanstvena literatura o teoriji *didaktike povijesti* u samim začetima. S druge strane, u zapadnim državama Europe ona je nepregledna. U nastavku rada raspravlja se i o problematici kako su i kada određene teme postale dio nastavnog programa nastave povijesti i slijedom toga bile obrađivane u udžbenicima.

re na temelju kojih su o njemu nastali prvi znanstveni radovi i na koji je način prikazan u prvim sintezama hrvatske povijesti. Ovdje se detaljnije razmatra uspostava narativa o Petru Berislaviću u historiografiji i način na koji je taj narativ interpretiran u školskim udžbenicima povijesti od kraja 19. stoljeća do danas. Je li zastupljenost bana Petara Berislavića u udžbenicima relevantna (možda i pretenciozna) tema za suvremenu raspravu, pitanje je koje se nužno nameće. Upravo se aktualiziranjem te teme problematiziraju i mnoga druga pitanja koja su vezana uz nastavu povijesti i diskurs udžbenika povijesti u Republici Hrvatskoj. Kako bi se pokušalo odgovoriti na postavljeno pitanje, potrebno je istražiti temu. Uvidjeti kako je u određenom povijesnom trenutku stanja društva i historiografije uspostavljen narativ u udžbenicima, jednako je važno za sve povijesne procese i nikako nije poželjno promatrati samo jednu izdvojenu temu. No, to bi podrazumijevalo sveobuhvatnije istraživanje o tome pod kakvim su utjecajima i ciljevima nastajali programi za nastavu povijesti, koji je njihov sadržaj i kako su realizirani u udžbenicima u određenom razdoblju. Ovaj bi rad, nadamo se, trebao biti poticaj i doprinos početku takvih istraživanja.

I. PRISTUPI POLOŽAJU I POVIJESTI NASTAVNOG PREDMETA POVIJESTI U ŠKOLAMA

Svaki pristup istraživanju udžbeničkog diskursa i uspostavljenog narativa o određenim povijesnim procesima i osobama otvara mnoga pitanja i zahvaća široku problematiku. U suvremenom društvu, pogotovo otkako se zakoračilo u svijet posvemašnje digitalizacije, postoje brojne mogućnosti susreta i upoznavanja povijesnog narativa. Pri tome je posve razumljivo da pojedinac sukladno svojim afinitetima, čitalačkim sposobnostima, identitetskim i drugim pretpostavkama oblikuje i stvara svoja stajališta o određenoj povijesnoj osobi, pojavi, procesu ili u suvremenom mu okruženju istaknutoj povijesnoj problematici. Prije posvemašnjeg umrežavanja povijesni sadržaj bio je dostupan samo u tiskanom obliku, bilo da se radilo o historiografiji, popularnom tekstu namijenjenom širokoj publici, novinama, časopisima ili pak udžbenicima. Ne smiju se iz toga konteksta izostaviti ni povijesni muzeji i druge slične institucije u kojima su se posjetitelji na različite načine mogli upoznati s određenim povijesnim temama. No, bez obzira na sve navedene mogućnosti posredovanja povijesnog narativa udžbenici i nastava povijesti od početka uvrštavanja predmeta povijesti u školske programe pa sve do suvremenog trenutka ostali su pretežit i svakako najsustavniji način usvajanja povijesnih znanja.

U suvremenom društvu vodi se sustavna rasprava o nastavi povijesti u školama. Nastava se propituje toliko temeljito da teoretičari polaze od samog pitanja je li nastava povijesti uopće potrebna. U svrhu „obrane” nastavnog predmeta (ali i struke) razlaže se da je želja za povijesnim spoznajama i potreba razumijevanja suvremenog stanja i svega onoga što je do njega dovelo imanentna svakom pojedincu. Pri tome u različitim fazama života pojedinac polazi od osobne (obiteljske) povijesti pa preko povijesti bliže okolice, pokrajine, nacije i/ili države kojoj pripada dolazi do pokušaja razumijevanja i tumačenja raznih fenomena s kojima se susreće na lokalnoj ili globalnoj razini, a čija ishodišta naslućuje u prošlim događajima.⁵ Upravo se *didaktika povijesti* kao poddisciplina povijesne znanosti bavi problematikom učenja o povijesti i nastavom povijesti u školama kao najsustavnijim oblikom stjecanja vještina *povijesnog mišljenja*.⁶ Koji je sadržaj te sintagme najvažnija je tema proučavanja *didaktike povijesti*. Tu se suvremena nastava povijesti suočava s nekoliko pitanja na koja mora nuditi odgovore. Prvo je pitanje koji sadržaj ponuditi učenicima. Nastava povijesti, jednako kao i nastava (nacionalnih) književnosti, ne može u različitim državama proučavati niti približno iste teme. One ovise o dogovoru historiografske i didaktičke struke, a u konačnici ih propisuje državna uprava. Suvremena didaktika povijesti orijentira se prema usvajanju vještina *povijesnog mišljenja* pomoću kojih bi učenik nakon završenog obrazovanja bio kadar kritički pristupati historiografiji i povijesnoj problematici.⁷ No i dalje ostaje pitanje na temelju kojeg sadržaja razvijati vještine *povijesnog mišljenja*, npr. treba li biti zastupljeniji sadržaj nacionalne ili opće povijesti ili zašto su neke teme uvrštene, dok druge nisu.

U tradicionalnoj nastavi povijesti nije se raspravljalo o spomenutoj problematici. Teme i sadržaji uspostavljeni tijekom dru-

⁵ Teoretičari povijesne znanosti polaze od pretpostavke da nema ni jednog područja ljudskog života i djelovanja koje se može razumjeti bez uvida u njegovu povijesnu perspektivu. Usp. Jörn Rüsen, *Historik – Theorie der Geschichtswissenschaft*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2013., 29-43.

⁶ O položaju didaktike povijesti kao poddiscipline unutar historijske i podagoške znanosti usp. Peter Gautschi, *Braucht die Geschichtsdidaktik eine Allgemeine Didaktik? Formen der Zusammenarbeit in Unterrichtsforschung und Lehrerbildung*, 2004. Za vještine *povijesnog mišljenja* u nastavi povijesti usp. Waltraud Schreiber, Andreas Körber i drugi, *Historisches Denken. Ein Kompetenz-Strukturmodell*, Z-Verlag & Print GmbH, Roßdorf, 2006.

⁷ Za temeljnu problematiku predmeta p(r)oučavanja nastave povijesti u školama, kako se uspostavljaju teme i koje se vještine kani razviti kod učenika usp. Michael Sauer, *Gescichte unterrichten, Eine Einführung in die Didaktik und Methodik*, Klett / Kallmeyer, 2013.

ge polovice 19. stoljeća mijenjali su se dodavanjem tema iz novije povijesti. Odstupanje pak od tema i interpretacija, koje su pojedine nacionalne historiografije tada definirale, bilo je posljedica izmjena školskih programa i sustava pod utjecajem promjena političkih (i ideoloških) okolnosti.

Povijesni sadržaj obrađivao se u školama i prije 19. stoljeća, ali, osim u pojedinačnim slučajevima, nije postojao zaseban nastavni predmet *povijest*. Teme i sadržaj nastave povijesti uspostavljeni u pojedinim zemljama u 19. stoljeću imali su svoje ishodište i dijelom su bili definirani tijekom ranoga novog vijeka. Tada se najutjecajni dio europskog školstva (poglavito u Habsburškoj Monarhiji) nalazilo pod okriljem Družbe Isusove, a njihov nastavni proces bio je definiran kurikulumom *Ratio studiorum*. To je bio prvi sustavni školski kurikulum u povijesti Europe, iz kojega se razvijao gimnazijski sustav obrazovanja od druge polovice 18. st., kada su države preuzele nadzor nad školstvom, i tijekom 19. stoljeća.⁸ Prema njemu nije postojala nastava povijesti kao zaseban predmet, ali povijest se poučavala u višim gimnazijskim razredima (*humaniora*) u okviru nastave latinske i grčke književnosti na način da su se uz pojedine tekstove tumačile tzv. *realije*, odnosno povijesne (prije svega političke, ali i religijske, gospodarske i društvene) okolnosti na koje su se pojedini autori i njihova djela referirali. Što se tiče „nacionalne” povijesti tijekom ranog novog vijeka, ona se posebice bavila političko-pravnim ishodištima i legitimacijom suvereniteta bilo vladara bilo nekog staleškog tijela i drugih institucija i instituta u pojedinim zemljama ili političkim entitetima.⁹ To se na historiografiju 19. stoljeća, sukladno tome i na udžbenike povijesti, odrazilo na način da se pojedino razdoblje p(r)oučavalo iz perspektive vladara – kada je u pitanju hrvatska povijest: kneza, bana, kralja.¹⁰ Knjižnice isusovačkih gimnazijskih kolegija posjedovale su u 18. st.

⁸ Tijekom druge polovice 18. st. u Habsburškoj Monarhiji, primjerice, državna uprava preuzima nadzor nad školstvom, koje je do tada bilo u rukama Crkve: školstvo nije više *ecclesiasticum*, ono postaje *politicum*. Usp. Ivana Horbec, Vlasta Švoger, „Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.”, *Anali za povijest odgoja – Annals for the History of Education* 9 (2010.), 5-47.

⁹ U Hrvatskoj je takav pristup istraživanja i potvrđivanja neovisnosti hrvatskih staleških institucija bio na vrhuncu u prvoj polovici 19. st. Usp. Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Novi liber, Zagreb, 2001., 172-175.

¹⁰ Zadržat ćemo se samo na povijesti Habsburške Monarhije u ranom novom vijeku i za primjer uzeti povijesno-pravnu raspravu Josipa Keresturija o institutu insurekcije u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u kojoj on koristi svu relevantnu ugarsku i hrvatsku historiografiju. Usp. Stipe Ledić, *Josip Keresturi – javno djelovanje i politička misao*, doktorska disertacija obranjena na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018., 145-250.

neka povijesna djela iz 17. i 18. stoljeća i prve, nazovimo ih uvjetno, udžbenike iz povijesti koji su pisani u formi dijaloga – postavljanje pitanja i odgovori na njih.¹¹

Značajnije sadržajne izmjene programa za nastavni predmet povijesti i drugačiji interpretacijski pristupi temama, što je poznato i razumljivo, događali su se s promjenama političkih okolnosti, poglavito u zemljama u kojima je tijekom prve polovice 20. stoljeća dolazilo do promjene državnih tvorevina i/ili su uspostavljani totalitarni režimi. Tradicionalna nastava povijesnom narativu i organizaciji same nastave nije pristupala problemski. Na plošnom konceptu uzroka i posljedica cilj je bio upamćivanje i reprodukcija narativa nastalog prema planu i programu propisanih tema. U tom smislu može se zaključiti da je narativ uspostavljen u udžbenicima od druge polovice 19. stoljeća (sa svim promjenama i dopunama koje su slijedile) do suvremenosti bitno utjecao na stvaranje javnog diskursa o p(r)oučavanom sadržaju.¹² To je ujedno ishodište, ali i odgovor na pitanje je li i zbog čega je potrebno proučavati diskurs udžbenika povijesti kao temeljnog polazišta nastave povijesti pojedinih zemalja.¹³

¹¹ Za nastavu povijesti isusovačke gimnazije u Zagrebu i 18. stoljeću usp. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod I*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 1969., 116-118; Ivo Goldstein, Agneza Szabo, *Povijest zagrebačke Klasične gimnazije (1607 - 2007)*, Novi Liber, Zagreb, 2007., 56-57.

¹² Tradicionalni pristup udžbenicima svodio se na procjenu koliko je „sastavljač” udžbenika uspješno reducirao suvremene mu dosege historiografije. U tom smislu se do prije deset godina o autoru udžbenika raspravljalo kao o „kompilatoru” i „prilagođivaču” historiografskog diskursa za potrebe učenika. Usp. Srećko Lipovčan, „Razlozi i posljedice katastrofe 1493. godine: prikaz Krbavskog boja u srednjoškolskim udžbenicima u Hrvatskoj nakon 1918. godine”, u: *Identitet Like: korijeni i razvitak I*, ur. Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni ured Gospić, Zagreb-Gospić, 2009., 297-299.

¹³ Kakve će promjene u hrvatskoj nastavi povijesti donijeti kurikulum iz 2019. g. i prema njemu napisani udžbenici i drugi nastavni materijali, moći će se raspravljati tek nakon određenog vremena. Hoće li novim pristupom nastavi povijesti učenici uspjeti razviti vještine povijesnog mišljenja ovisi o mnogo čimbenika. Prepreke su značajne. Prva je svakako činjenica da je za razvoj bilo koje vještine potrebna motivacija. Nastava povijesti u suvremenom svijetu suočava se prije svega sa stvarnošću da je interes za povijesne teme kod učenika sve manje prisutan, a posljedično tome sve teže prodiru u „dubinu povijesti” pojedine epohe, bez čega nema govora o razvijanju spomenutih povijesnih vještina. To je povezano sa čitanjem povijesnih tekstova, bilo da se radi o izvornim tekstovima iz određenog razdoblja bilo o povijesnom narativu. Bez obzira na sve nove hvale vrijedne pristupe nastavi povijesti, bez čitanja izvora i historiografije nema razvijanja vještina povijesnog mišljenja.

2. PETAR BERISLAVIĆ U NACIONALNOJ HISTORIOGRAFIJI

Historijska se znanost, kao i svaka druga, metodološki i spoznajno razvija. Ključno razdoblje njezina nastanka bilo je 19. stoljeće. Fenomen formiranja modernih nacionalnih identiteta, koji se odvijao upravo u tom stoljeću, neodvojiv je od procesa razvoja historije kao znanosti. Upravo je mlada povijesna znanost odigrala ključnu ulogu u pisanju povijesti i pridonosila identifikaciji nastajuće nacionalne zajednice.¹⁴ Povijesna utemeljenost pojedinog entiteta bila je tada preduvjet formiranja i opstanka njegova nacionalnog identiteta. Taj intenzivni, gotovo simbiotski suživot „mlade” nacije i „mlade” historiografije bio je toliko prožet da se oba fenomena nikako ne mogu razumjeti ako ih se ne uzima u obzir kao usko povezane. Gotovo sve europske nacije u drugoj polovici 19. ili početkom 20. stoljeća dobivaju svoje prve sinteze nacionalne povijesti. Tako i hrvatska nacija. Proces nastanka i sadržaj prvih historiografskih radova iz perspektive nacionalne povijesti do njezinih prvih sinteza odigrao je ključnu ulogu u stvaranju kolektivne memorije ondašnjeg hrvatskog društva. *Nacionalna historiografija* u 19. stoljeću stvorila je tzv. „veliku pripovijest” ili *master narativ* kojim je iz perspektive ondašnjih društvenih i političkih okolnosti nastojala legitimirati povijesnu utemeljenost hrvatske nacije. Prema Majnariću ključnu ulogu u procesu formiranja diskursa hrvatske *nacionalne historiografije* u drugoj polovici 19. st. odigrala je kolektivna memorija koja je zajedno s *master narativom* u tadašnjem društvenom okruženju stvorila specifičan narativ za potrebe identifikacije povijesne uloge nacije u nastanku. On taj fenomen, prema suvremenim teoretičarima, koje navodi i citira, naziva *mitohistorija*.¹⁵ Rezultat suodnosa fenomena formiranja nacije, kolektivne memorije (koja nije bila istovjetna u svim slojevima društva) i spomenute *nacionalne historiografije* nije ni mogao biti drugačiji nego stvaranje općih mjesta koja su trebala pridonijeti etabliranju suvremene hrvatske nacije i objašnjavanju njezina povijesnog poslanja i uloge. Pri tome je potrebno

¹⁴ Ovdje nemamo prostora ulaziti u procese i teorije nastanka nacija u 19. stoljeću. Pretpostavka je da čitatelj ovoga teksta poznaje temeljne procese formiranja europskih nacija. Za hrvatsku historiografiju usp. M. Gross, *Suvremena historiografija*, 175-178.

¹⁵ Dalje se razlaže koja je bila uloga *nacionalne historiografije* u 19. stoljeću u procesu afirmacije povijesne uloge hrvatske nacije te zaključuje da je ona u svojoj biti *mitohistorijska*. Usp. Ivan Majnarić, „Historija, mitohistorija i Sisačka bitka 1593.” u: *Sisačka bitka 1593.-2018.*, ur. Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković, Sisačka biskupija, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Sisak, 2019., 223-228.

osvijestiti da se uspostavljeni narativ *nacionalne historiografije* iz druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća ne smije promatrati niti vrednovati izvan dosega tadašnje historiografije i spomenutog društvenog konteksta.

Kada je u pitanju kolektivna memorija, ona je tijekom 19. stoljeća u hrvatskom društvu postojala (i istodobno se formirala pod raznim utjecajima) na različitim razinama. Prije uspostave i prodira *nacionalne historiografije* u javni diskurs kolektivna je memorija u pojedinim krajevima među pukom opstojala prije svega kao posljedica usmenog prenošenja pamćenja zajednice. Fenomen osmanlijskih prodiranja, osvajanja i ratova, koji je *de facto* bio prisutan sve do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, zasigurno je bio jedan od najživljih povijesnih doživljaja u kolektivnoj memoriji hrvatskog društva u 19. stoljeću.¹⁶ Samo opstojanje Vojne krajine kao zasebnog vojno-upravnog političkog entiteta do pred kraj stoljeća bilo je svima očito nasljeđe protuosmanlijskog sustava obrane. Izvan Vojne krajine sjećanje na osmanlijsku opasnost (i vjekovima prisutni „turski zulum“) opstojalo je u kolektivnoj memoriji društva usmenom predajom o junačkim djelima otpora pojedinaca.¹⁷ S druge strane, pismeni dio stanovništva susretao se s temom protuosmanlijskih ratova i „turske opasnosti“ u doticaju s

¹⁶ Ovdje nam, također, nije namjera baviti se podrobnije kompleksnom problematikom kolektivne memorije, njezina prenošenja i transformiranja. No, bez fenomena kolektivne memorije ne bi imalo nikakva smisla istraživati i pisati o udžbeničkom diskursu i narativu o bilo kojoj temi. O isprepletanju kolektivne memorije i historiografije vidi Ivan Majnarić, „Historija, mitohistorija i Sisačka bitka 1593.“, u: *Sisačka bitka 1593. - 2018.*, ur. Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković, Sisačka biskupija, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Sisak, 2019., 222-226. i ondje navedenu literaturu. Što se tiče prisutnosti „turskog zuluma“ u kolektivnoj memoriji stanovništva Imotske krajine (konkretno selo Aržano), dopuštam sebi osvrnuti se na primjer iz prve ruke. Sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća moja prva sjećanja o povijesti vezana su za priče o poznatom hajduku Andriji Šimiću. Najživlje i najzanimljivije priče o njemu i „ratu protiv Turaka“ (misli se na rat 1875. – 1878.) pripovijedao je Jure Ledić, koji je tada bio na pragu stote godine života. Važno je napomenuti da nije bio pismen. Drugi primjer je pitanje granice koja je ista i danas i prolazi istočnim rubom aržanskog polja. Priča kaže da je beg iz Livna i nakon 1878. godine, kada se Bosna i Hercegovina našla pod austrijskom vlašću, dolazio po ušur u zaselak Žaje, tvrdeći da je to njegova privatna zemlja čime je izazvao nasilje seljaka koji su sporne njive obrađivali.

¹⁷ Svakako je najznačajnije djelo u kojem je zapisana usmena književnost kojom su se pripovijedali junački podvizi protiv Osmanlija „Kačićeva Pismarica“ iz 18 stoljeća. Vidi Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, Školska knjiga, Zagreb, 2006. Junakinje koje su zbog svojih otpora i podviga postale dio kolektivne memorije su Diva Grabovčeva i Mila Gojsalić. Oba su lika našla svoje mjesto u usmenoj književnosti i umjetnosti, a sjećanje na njih u suvremenosti održava se godišnjim kulturnim manifestacijama.

tiskanim djelom od *antiturcica* preko Marulićeve *Judite* do Gundulićeve *Osmana* i mnogih drugih književnih, ali i „povijesnih” djela koja su tematizirala „tursku opasnost”.¹⁸ Kao važnu sastavnicu tako formirane kolektivne memorije, a ujedno i doprinos njenom održavanju, navest ću prigodnu elegiju Josipa Keresturija koja je javno čitana pred velikim svečanim skupom u Varaždinu prilikom ustoličenja Hrvatskog kraljevskog vijeća.¹⁹ U Varaždinu, koji je tijekom 18. stoljeća, a pogotovo za djelovanja Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. – 1776. godine, bio središtem društvene i političke elite Banske Hrvatske, javnost je slušala o junačkim djelima pređa i o tome kako jedan dio domovine još uvijek čeka oslobođenje od „turske” vlasti.²⁰ Dakle, i prije polovice 19. stoljeća, kada se zakotrljao nacionalni povijesni kotač, kolektivna memorija na hrvatskim prostorima bila je obilježena „turskom opasnošću”. Oblikovanje diskursa o ulozi Hrvatske kao vjekovnog predziđa kršćanstva i štita kršćanske Europe od „turskih nevjernika” s Istoka čekalo je samo svoju historiografsku potvrdu. U drugoj polovici 19. stoljeća ta se pripovijest činila bliskom i neposrednom. Ujedno je mladoj maloj hrvatskoj naciji u nastanku bila dostupna povijesna okolnost na temelju koje je i europskom Zapadu mogla predstaviti svoju važnu povijesnu ulogu žrtve u obrani kršćanske Europe. Takav diskurs uklapao se u koncept *nacionalne historiografije*.²¹

U kontekstu stvaranja pojedinih narativa o „turskoj opasnosti” i „protuturskim ratovima” *nacionalna historiografija* jedno od najvažnijih mjesta osigurala je hrvatskom banu Petru Berislaviću. Njegovo banovanje, koje je obilježeno značajnom pobjedom nad Osmanlijama kod Dubice u kolovozu 1513. godine, ustrajnoj obrani Jajca i opjevanom junačkom smrću u neposrednoj borbi protiv

¹⁸ Za pregled brojnih „protuturskih” djela (*antiturcica*) u hrvatskoj pisanoj tradiciji usp. Vedran Gligo, ur., *Govori protiv Turaka*, Logos, Split, 1983.; Davor Dukić, *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004.; Neven Jovanović, „Antiturcica iterata – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost”, *Colloquia Maruliana* 25 (2016.), 101-146;

¹⁹ Josip Keresturi, *Elegia de Consilio Regio pro Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Regnis Varasdini erecto, Auctore Josepho Kerezuri, advocato*, Zagrabiae: Typis Francisci Xav. Zerauschege Bibliopolae per Antonium Jadera p.t. Factor, 1767. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rukopisa i starih knjiga, signatura: R II – 8°-1783.

²⁰ Elegijskim distihom *Mucro latus cingit, Turcarum sanguine tinctus, / Dum Banyalucam Gloria traxit avos* Keresturi je nedvosmisleno pozivao na oslobađanje Banje Luke, apostrofirajući da su predci to već pokušali napraviti i da još o boku visi bodež „natopljen krvlju Turaka”. Usp. *Isto*.

²¹ Usp. I. Majnarić, „Historija, mitohistorija i Sisačka bitka 1593.”, 225-227.

osmanlijskih konjanika 1520., bilo je predodređeno za stvaranje *velike pripovijesti*. Ugarska i hrvatska povijesna djela iz 17. i 18. stoljeća razdoblje dvojice Jagelovića (1490. – 1526.) nazivaju većinom razdobljem „rasapa” Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Nakon smrti Matijaša Korvina, koji je u istoj historiografiji vrednovan kao uspješan branitelj zemalja krune sv. Stjepana od Osmanlija, uslijedilo je doba „unutrašnjih sukoba”, „nesloga”, „slabe” vladavine Vladislava II. i Ludovika II. Jagelovića, a sve to rezultiralo je velikim porazom na Mohačkom polju 1526. godine. Upravo je „Mohačka katastrofa” postala opće mjesto kolektivne memorije ugarsko-hrvatskih staleža, koje je preuzela jedna i druga *nacionalna historiografija* u 19. stoljeću. Hrvatska *nacionalna historiografija* kao jednu od ključnih bitaka nakon koje je Osmanlijama bio otvoren put zauzimanja hrvatskih zemalja označila je poraz na Krbavskom polju 1493. godine, kada je izginuo „cvijet hrvatskog plemstva” – vojnički i najpotentniji dio populacije u borbi protiv Osmanlija. Za razdoblje koje je obilježeno „slabim” kraljevima i velikim katastrofama, *nacionalna historiografija* samo je trebala pročitati izvore i uspostaviti narativ o banu Petru Berislaviću. U njegovom liku i djelu dobila je *nacionalna historiografija* toliko potreban primjer nesebičnog junaka, renesansnog intelektualca koji napušta ugodnost svojih sinekura i suvereno organizira obranu Hrvatskog Kraljevstva sudjelujući u samim bitkama kao vođa i ratnik. Sve su to bili koncepti na kojima je ona funkcionirala. Najpoznatiji narativni izvor o Berislaviću je djelo *Vita Petri Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque bani* Ivana Tomka Mrnavića, koje je 1620. godine objavio u Veneciji.²² U hrvatskoj historiografiji postoji zanimljiva i sadržajna rasprava, koja traje od sredine 19. stoljeća, o tome je li Ivan Tomko Mrnavić plagijator koji je za svoje navedeno djelo iskoristio izgubljeni rukopis Antuna Vrančića o životu bana Petra Berislavića.²³ To nije predmet ove rasprave pa nije potrebno ulaziti u podrobniju analizu. Ono što je važno apostrofirati, jest činjenica da je narativ Ivana Tomka Mrnavića iz *Vita Petri Berislavi* preuzela *nacionalna historiografija* u 19. stoljeću. To se odnosi kako na prikaz izuzetno teških okolnosti za razdoblje njegova banovanja zbog

²² Ovdje sam koristio izdanje s prijevodom: Ivan Tomko Mrnavić, *Vita Petri Berislavi - Životopis Petra Berislavića*, Hrvatski institut za povijest - Muzej grada Trogira, Zagreb - Trogir, 2008.

²³ Usp. Miroslav Palameta, *Fikcionalnost životopisa Petra Berislavića*, Školska knjiga i dr., Zagreb, Split, Mostar, 2016. Palameta na temelju analize teksta zastupa tezu da je Ivan Tomko Mrnavić autor *Vita Petri Berislavi*. U radu se osvrće na sve narativne izvore o Petru Berislaviću i na cijelu historiografiju o problematici autorstva *Vita Petri Berislavi*.

„turske opasnosti” tako i na sam tijekom bitke kod Dubice te, naposljetku, banove smrti. Ovdje ćemo navesti nekoliko dijelova Mrnavićeva teksta kojim je dočarao okolnosti Berislavićeva preuzimanja banske časti, ulogu u borbi protiv Osmanlija, bitku kod Dubice, pogibiju i njegovu percepciju kod drugih.

*Petar je poduže čekao da se završe ovakve rasprave i pritom nije ni pomišljao na bansku čast, ali kad je naposljetku uvidio nebrigu svih za prilike u domovini, ustao je i ispod glasa započeo govor oplakujući udes domovine, nabrajajući također primjere nebrige nekolicine velikaša za potrebe kraljevstva, prokazao je samog sebe kao posljednjeg od svih i nekorisnog, a ipak je – da ne misli netko kako želi odbiti tu dužnost, iako je cijelu svoju djelatnost izložio pogiblima, pa i smrtnoj opasnosti – rekao je da će za spas domovine, kao i za spas kralja i spas bližnjega, život staviti na kocku (...).*²⁴

*Otputovavši s ukazom u Hrvatsku, započeo je vrlo uspješno ratovati, udario je na nekoliko mjesta po Turcima koji su navaljivali na sve uobičajenom slobodom, i ne zadovoljavajući se time što ih je potisnuo, često je s Franjom Berislavićem, svojim rođakom, putovao u Bosnu s odabranom četom vojnika, i ondje je, nakon što bi promijenivši odjeću, istražio sva mjesta na koja je trebalo napasti, neopreznim neprijateljima vrlo često nanosio poraze, pa je zbog toga slava njegova imena i hrabrosti počela rasti ne manje među Turcima nego među Ugrima.*²⁵

*Kada je to rekao, prekrizivši se i znakom križa blagoslovivši svoje vojnike, podbo je mamuzama konja i dok su vojnici triput snažno povikali ime Isusovo, junački je navalio na neprijatelje, koji su već u nadi bili obećali sebi pobjedu i porobljenje čitave Hrvatske i Dalmacije. (...). Zatim, kudgod je ban jahao na konju, ondje su se, upravo kao da su pogođeni božanskom moći, Turci tresli od straha, a ujedno su se svi zajedno davali u bijeg.*²⁶

*Stoga, budući da je glas o junačkim djelima Petra dopirao do ušiju svih, Leon, rimski papa je u govoru u Rimu u Kardinalskom kolegiju veličanstveno pohvalio Petra (...). Kad je Petar vidio da zbog škrtosti ugarskih velikaša nikako nema dovoljno mogućnosti za obnavljanje i utvrđivanje utvrda u banovini, izložio je spomenutom Leonu potrebe kraljevstva i osobito svoje pokrajine, a od njega su i sam Petar i kralj Vladislav već bili primili pomoć u različitim vremenima.*²⁷

²⁴ I. T. Mrnavić, *Vita Petri Berislavi*, 10.

²⁵ *Isto*, 11

²⁶ Ovo je dio opisa pobjede u bitki kod Dubice 1513. g. *Isto*, 13-14.

²⁷ *Isto*, 16-17. U nastavku Mrnavić donosi nekoliko autentičnih pisama koje je papa Lav X. uputio Berislaviću i jedno kralju Vladislavu, *Isto*, 17-24, te pismo cara Karla V. banu Berislaviću, *Isto*, 31-32.

Bila su to pisma o Petrovim junaštvima i zaslugama – svjedočanstvo koje mu osigurava besmrtnost. A njemu je smrt uskratila dodjeljivanje najvećih časti, no, što je još više treba žaliti, mogućnost da pomogne kršćanskom svijetu u najvećoj nuždi. (...). Petar je krenuo izravno u Bihać, gdje je na oružje dignuo pješništvo, pa se vratio u kapelski masiv, na predio koji se zbog zastrašujućeg izgleda naziva Vražji vrt.²⁸

Iz ovih nekoliko isječaka vidljivo je da je Mrnavić već početkom 17. stoljeća predstavio banovanje Petra Berislavića kao kratko razdoblje uspješnog otpora osmanlijskim prodorima u Hrvatsku, ističući pozitivnu recepciju njegova lika i djela u Europi

Najreprezentativniji primjer *nacionalne historiografije* i ključni rad o povijesnom značaju bana Petra Berislavića, koji je utjecao na stvaranje *master narativa*, bio je rad Matije Mesića *Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.*, iz 1868.²⁹ Bio je to zapravo nastavak njegova historioškog djela *Hrvati na izmaku XV. i početku XVI. vijeka*, u kojem je obradio razdoblje od Krbavske do Mohačke bitke.³⁰

Tužna čuvstva obuzimaju srce povjestniku, kada motri zgone naroda svoga u dobi vladanja kraljeva Jagelovaca: jer ono nekoliko pojava, u kojih se sjajnim načinom oblikuje smisao naroda za prve svetinje njegova života, nemogu svojim sjajem obasjati tame, iz koje proviruje u mrzkoj slici nesreća i propadanje naroda.³¹

Ovom rečenicom povjesničar Matija Mesić započinje svoj rad o banovanju Petra Berislavića. Nije potrebno dodatno pojašnjavati koliko se on kao povjesničar emocionalno uživljavao u razdoblje o kojem piše. Budući da se radi o vremenu kada su osmanlijska osvajanja teritorija hrvatskih zemalja bila na vrhuncu, razumljivi su njegovi iskazi tuđe. Poistovjećujući se s vremenom o kojem je pisao, autor je javnosti ponudio na koji način u suvremenom trenutku treba doživljavati ondašnju sudbinu Hrvata („naroda svo-

²⁸ Ovim tekstom Mrnavić započinje opis banove pogibije u izravnom sukobu dok je inzistirao na progonu Turaka u blizini Korenice. *Isto*, 33-36.

²⁹ Matija Mesić, „Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.“, Rad JAZU, svezak 3, Zagreb 1868. Ovdje sam se koristio separatom objavljenim iste godine: Matija Mesić, *Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.*, Štamparija Dragutina Albrechta, Zagreb, 1868.

³⁰ Mesić je svoj rad „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vijeka“ objavio u časopisu *Knjževnik* u nastavcima tijekom 1864. i 1865. g. Usp. Damir Karbić, „Predgovor“ u: Matija Mesić, *Hrvati na izmaku srednjeg vijeka. Izabrane rasprave*, Slavonski Brod 1996., pretisak, 9. Ovdje sam se koristio navedenim pretiskom Mesićeve rada.

³¹ M. Mesić, *Banovanje*, 1.

ga"). U nastavku Mesić piše o neslogama i slaboj vladavini obojice Jagelovića, s ciljem da čitateljima prikaže u kakvim je nepovoljnim okolnostima Petar Berislavić postao hrvatskim banom. Stoga ne iznenađuje narativ kojim ga predstavlja.

Upoznavši se tako s okolnostmi, koje označuju prvu dobu vladanja kralja Ljudevita, a s druge strane znajući u kakvoj je opasnosti ostala naša domovina pri smrti Ljudevitova oca i predšastnika, svatko će od nas lahko razumjeti, da je našoj domovini trebalo u tako nepovoljnih po nju okolnostih, muža koji da je čuva od konačne propasti. I na sreću svoju imao je tada takova muža u osobi svoga bana Petra Berislavića. Djela Berislavićeva idu još u Vladislavovu dobu, nemogaše ostati bez upliva i na ova vremena, u kojih nam je motriti njegovo dalje vladanje i djelovanje. Njegovo krjepko suzbijanje Turaka, a osobito ona sjajna pobjeda, što no ju je bio održao nad davnim dušmaninom svoga naroda odmah na početku svoga banovanja (kod Dubice 16. kolovoza g. 1513.) dodavaše narodu smjelosti, da još uztraje u nejednakoj borbi sa mnogo silnijim neprijateljem.³²

Mesić je razradio tezu da je Petar Berislavić u okolnostima unutrašnjih sukoba u Ugarskoj, slabe kraljevske vlasti i stalnih ratova između vodećih europskih vladara i zemalja, uz rijetku i slabu financijsku pomoć, svojim vojnim sposobnostima i požrtvovnošću vodio iznimno uspješnu obranu hrvatskih zemalja protiv provala osmanlijskih vojski. Usporedbom teksta nameće se zaključak da je Mesić svoj narativ o banu Berislaviću uspostavio na temelju Mrnavićeva djela *Vita Petri Berislavi*. Upravo je na osnovi Mesićeva rada uspostavljan narativ u udžbenicima do 1945. godine: za Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine SHS (Jugoslavije) i NDH. Bez zadržke je slobodno zaključiti da je Mesić tvorac *master narativa* nacionalne historije o Petru Berislaviću i da se on uklapa u koncept koji je historiografija prepoznala kao *mitohistorija*.

Značajan prostor Petru Berislaviću u svojoj sintezi hrvatske povijesti posvetio je Vjekoslav Klaić na samom početku 20. stoljeća.³³ Budući da se radilo o prvoj velikoj sintezi nacionalne povijesti, koja je bila izuzetno popularna tijekom 20. st., slobodno je zaključiti da je povijesna uloga bana Berislavića Klaićevim narativom našla svoje neizbrisivo mjesto u hrvatskoj nacionalnoj historiografiji i postala dio *master narativa*.

³² Isto, 5-6.

³³ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata. Knjiga četvrta*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1974., 306-345. Usp. Marija Karbić, „Biografija i bibliografija Vjekoslava Klaića” u: *Vjekoslav Klaić – život i djelo*, ur. Stanko Andrić i drugi, Sveučilišna tiskara, Zagreb – Slavonski Brod, 2000., 35.

3. BAN PETAR BERISLAVIĆ U ŠKOLSKIM UDŽBENICIMA

U nastavku rada slijedi osvrt na način kako su i u kojem obujmu autori udžbenika uspostavljali narativ o povijesnoj ulozi bana Petra Berislavića.³⁴

Ivan Hoić, *Povjestnica Hrvatska za VIII. gimnazijski razred*, tiskom i nakladom Kralj. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlade, Zagreb, 1885. U poglavlju „Treći vijek (1437. – 1699.)” s podnaslovom „Kraljevi iz različitih kuća” Petar Berislavić obrađuje se pod naslovom „Vladislav II (1492. – 1516.)” i „Ljudevit II (1516. – 1526.)” (str. 73-75). Dakle, narativ o Berislaviću proteže se kroz tekst o dvojici Jagelovića. Za „slabog Vladislava II.” Hoić već u prvoj rečenici ističe da su ga velikaši izabrali za kralja kako bi mogli „vladati po svojoj volji”, a da su malodobnim Ljudevitom II. upravljali na dvoru „nevaljali i pohlepni” ljudi.

Hoić započinje da nakon smrti „Ivana Korvina” 1504. g. hrvatski banovi nisu za obranu protiv *Turaka ništa učinili dok banom 1513. g. nije postao Petar Berislavić. Vrlog tog Hrvata rodnom iz Trogira zadahnjivala je želja, da krv lije za sveti krst i za spas svoje domovine. Već prve godine banovanja porazi on kod Dubice na Uni do nogu tursku vojsku, pak mu s te pobjede puče glas na daleko: papa Leon X posla mu na dar posvećeni mač i klobuk, a kralj ga učini priorom vranskim i županom dubičkim.*

Dalje se u tekstu suprotstavlja „dok je hrvatski narod sa svojim plemstvom (...)” iz dana u dan „stražario” protiv Turaka, ugarsko je plemstvo slabilo kraljevu vlast, što je prouzročilo unutrašnje sukobe. Rezultat slabe kraljeve vlasti bilo je upletanje stranih vladara, unutarnji sukobi, a sve na štetu obrane od Turaka. Hoić nastavlja da je u takvim okolnostima Berislavić shvatio da pomoć može dobiti od pape i cara te da je „spas Hrvatske jedino u slozi hrvatske gospode” te je Berislavić zato okupio oko sebe „Karloviće, Blagajske, Frankopane i Zrinjske”. Papi i caru je slao poslanika, što je rezultiralo slanjem novčane pomoći, a zajedništvom „gospode i naroda” Berislavić je porazio Turke pod Jajcem 1518. g. Dodatno je ojačao utvrdu i nastavio s uspješnom obranom od turskih provala do pogi-

³⁴ Za ovaj rad pregledao sam sve dostupne udžbenike za nastavu povijesti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu od druge polovice 19. stoljeća do posljednjih izdanja iz 2020-ih. Radi se o udžbenicima koji su pisani u različitim državama i različitim školskim programima za „više i niže” razrede gimnazije i kasnije za osnovnu i srednju školu. Ovdje su prikazani, razumljivo, samo udžbenici koji donose narativ o Petru Berislaviću. Držao sam potrebnim cjeloviti bibliografski navod za pojedini udžbenik navesti u tekstu, a ne u bilješci.

bije 1520., kada je nakon pobjede nad Turcima kod Korenice nastao s potjerom i poginuo jer ga je neprijatelj, budući da se izdvojio s malom pratnjom, iznenadio u zasjedi. Hoić zaključuje da su Hrvati nakon pogibije bana Berislavića (kojeg naziva „najjači štit i bedem kršćanstva“) uspomenu na njega čuvali narodnom pjesmom, upućujući bilješkom na rad Matije Mesića, „Hrvati nakon bana Berislavića do mohačke bitke“.

U sljedećem izdanju, Ivan Hoić, *Povjesnica Hrvatska za VIII. gimnazijski razred*, tiskom i nakladom Kralj. Hrv.-Slav.-Dalm. vlade, Zagreb, 1897. u poglavlju „Treći vijek (1437. – 1699.)“ s podnaslovom „Kraljevi iz različitih kuća“, Petar Berislavić obrađuje se pod „Vladislav II (1492. – 1516.)“ i „Ljudevit II (1516. – 1526.)“ (str. 90-92.). Pri prvom spomenu imena bana Berislavića Hoić bilješkom upućuje na radove Matije Mesića: „Pleme Berislavića“ iz 1869. i „Banovanje Petra Berislavića“ iz 1868. godine. Radi se o potpuno istom tekstu kao u izdanju iz 1885. g., osim što se u ovome spominju navedeni Mesićevi radovi. Samim navođenjem radova i usporedbom teksta očito je da je Hoić narativ o ulozi bana Berislavića u svojim udžbenicima preuzimao od Mesića.

Vjekoslav Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, tiskom i nakladom Kralj. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1894. Klaić obrađuje Berislavića u poglavlju pod naslovom „Jagelovići (1490. – 1526.)“ (str. 78-80). Za obojicu kraljeva ističe njihovu slabost, uspostavljajući u suštini isti narativ kao Hoić. U „lošim prilikama“ po Hrvatsku, ističe Klaić, jedina „sreća bijaše“ da je banom 1513. g. postao „slavni junak Petar Berislavić, rodom Hrvat iz dalmatinskog grada Trogira“. Klaić također navodi banove podvige: pobjeda kod Dubice, utvrđivanje Jajca i Klisa, okupljanje hrvatskih velikaša i naroda s kojima „neprekidno stajaše na braniku hrvatskog kraljevstva“. Klaić donosi nekoliko redaka Berislavićeve pisma papi Lavu X., u kojem ga moli za pomoć izlažući da je plemstvo oko malodobnog kralja Ljudevita nesložno te se nema kome obratiti osim papi. Narativ završava Berislavićevom potjerom za Turcima i pogibijom s mačem u ruci.

Dakle, u razdoblju druge polovice 19. stoljeća do 1918. godine udžbenici povijesti slijede mitohistorijski koncept nacionalne historiografije i njezinog master narativa koji je oblikovan navedenim Mesićevim i Klaićevim radovima o banu Berislaviću.³⁵ Učenicima su, pored stvaranja mitohistorijskog narativa o nesebičnom i požrtvova-

³⁵ Udžbenici povijesti za tzv. niže razrede za Austro-Ugarske Monarhije ne donose narativ o banu Berislaviću. Usp. Ivan Hoić, *Poviest novog vieka za niže razrede srednjih učilišta*, tiskom i nakladom Kralj. HRV.-Slav.-Dalm. vlade, Zagreb, 1878.

nom ratniku te sposobnom banu političaru, poslane dvije temeljne poruke: 1) Hrvati su nekoć „stražarili” i posljedično tome bili čuvari i „bedem” Europe pred nadirućim „Turcima”, dok je u isto vrijeme mađarsko plemstvo slabilo tu obrambenu moć izazivajući unutrašnje sukobe; 2) ban „Hrvat iz dalmatinskog grada Trogira” branio je domovinu kao jedinstveni teritorij čime je kritiziran suvremeni austrougarski koncept političke razjedinjenosti hrvatskih zemalja.

Za razdoblja prve Jugoslavije (1918. – 1941.) došlo je do promjena u školskom sustavu i školskim programima, što se odrazilo i na udžbenike povijesti. Diskontinuitet je očit već činjenicom da Hoić i Klaić nisu zastupljeni kao autori udžbenika u novoj državi. Narativ o banu Berislaviću je reduciran, posvećuje mu se manje prostora, a donosi ga samo autor udžbenika Živko Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom za III razred srednjih i njima sličnih škola – dio I.*, Komisionalna naklada Narodne knjižnice, Zagreb, 1935. (str. 106).³⁶ U 54. poglavlju naslova „Borbe Hrvata s Turcima” u kratkom podnaslovu „Borbe oko Jajca” donose se osnovne informacije o banu Berislaviću. U trinaest redaka kratkog teksta Jakić piše da je „hrabri ban suzbijao neumorno turske navale na Hrvatsku”. Navodi se da je „rodom iz Trogira”, i opetuje da je „neumorno suzbijao Turke” i da je poginuo na Plješivici. Kao najveću Berislavićevu zaslugu ističe obranu na Vrbasu i učvršćivanje Jajca, jer je to područje, prema autoru, bilo najugroženije. Jakić nije propustio napisati da je pri obrani domovine od Turaka „tu zadaću Petar Berislavić vršio s najvećim junaštvom”. Završava napomenom da se nakon smrti Berislavićevo ime spominjalo na papinskom i carskom dvoru. U promijenjenom izdanju donosi isti tekst o Berislaviću: Živko Jakić, *Povijest za III. razred građanskih škola*, naklada Narodne knjižnice, Zagreb, 1940. g. Berislavića obrađuje u poglavlju 21 „Borbe Hrvata s Turcima” pod naslovom „Borbe oko Jajca” (str. 61-62.). S obzirom da su prema novom nastavnom planu za nastavu povijesti u program uvrštene mnogobrojne teme iz povijesti drugih naroda Kraljevine SHS (Jugoslavije), razumljivo je zašto je narativ o Banu Berislaviću reduciran. Zbog kratkoće teksta Jakić je pozornost usmjerio prema osobnim zaslugama bana Berislavića. Budući da je hrvatski teritorij najvećim dijelom bio u sastavu Kraljevine Jugoslavije, Jakić nije imao potrebu isticati politički objedinjujući karakter povijesne uloga bana kao što su to isticali Hoić i Klaić.

³⁶ U drugim udžbenicima povijesti ime bana Berislavića se i ne spominje. Usp. Stjepan Srkulj, *Povijest novog vijeka za VII. razred srednjih škola*, tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1924.; Stjepan Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za niže razrede srednjih škola*, tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb, 1939.

Za NDH banu Berislaviću udžbenici očekivano posvećuju više prostora, odnosno nastavljaju narativ koji je uspostavljen do 1918. g. Zanimljivo je da je Živko Jakić svoje udžbenike prilagodio novom programu, ali o samom Berislaviću donosi isti tekst kao u gore prikazanim udžbenicima.³⁷

Najznačajniji udžbenik povijesti u kojem se obrađuje hrvatska povijest bilo je djelo trojice autora: Miho Barada, Lovre Katić, Jaroslav Šidak, *Hrvatska povijest za VIII. razred srednjih škola. I. svezak*, izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1941. Prema napomeni na poleđini naslovnice hrvatsku povijest 1102. – 1527. g. u ovom udžbeniku napisao je Lovre Katić. Narativ o Petru Berislaviću uklopljen je također pod naslove dvojice Jagelovića (str. 165-168.). Katić tekst započinje informacijom kada je Berislavić 1510. g. od kralja na Saboru tražio vojsku kako bi oslobodio Dalmaciju od mletačke vlasti, čemu se na istom Saboru usprotivio ban Ivan Karlović. U kontekstu turskih osvajanja i mletačke vlasti u Dalmaciji Katić imenovanje Berislavića banom opisuje na sljedeći način: „Dok je sve bilo u očaju, uze u svoje ruke obranu domovine biskup vesprimski Petar Berislavić, koji bijaše prešao u Hrvatsku da ne živi pod mletačkom vlašću.” Katić je u svom narativu o Berislaviću najdetaljniji od svih dotadašnjih udžbenika, ne propustivši pri opisu svakog pojedinog događaja istaknuti banovo junaštvo, nesebičnost, zasluge za obranu, zasluge za dobivanje novčane pomoći od pape. U kontekstu banovog poslanika papi Lavu X. Katić piše kako je Papa poručio banu da neće dopustiti propast Hrvatske jer je ona „predziđe kršćanstva (*antemurale christianitatis*)”. Dalje se ističe da je ban preko poslanika Tome Nigera tražio pomoć i poručivao „po Evropi” da će se Hrvati, ako ne dobiju pomoć, nagoditi i pustiti Turcima slobodan prolaz. Predstavljajući bana kao ostavljenog od Europe, Katić sugerira njegovu svakodnevnu borbu s turskim upadima i pogibiju u jednoj od njih. Sljedeće izdanje bilo je dvije godine kasnije: Miho Barada, Lovre Katić, Jaroslav Šidak, *Hrvatska povijest za VIII. razred srednjih škola. I. svezak*, izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1943. (str. 174-177). Gotovo je isti pristup i isti tekst o banu u kontekstu vladavine dvojice Jage-

³⁷ Živko Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću za III. razred srednjih škola – dio I.*, Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb 1941., str. 104; Živko Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću za III. razred srednjih škola – dio I.*, Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb 1942., str. 101; Živko Jakić, *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*, Zagreb: izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, 1941., str. 218-219. Kao njegovi udžbenici iz 1935. i 1940. – isti naslov, isti podnaslov i tekst o Berislaviću.

lovića. Novina je što su tekstu na rubu stranica dodani podnaslovi kojima je cilj bio didaktički uputiti čitatelja u, prema autorima, najznačajnije naglaske Berislavićeva djelovanja: „Misao o prisvojenju Dalmacije”, „Berislavić kod Dubice”, „Opskrba Jajca”, „Predziđe kršćanstva” i „Smrt Berislavićeva”. Dakle, vidljivo je da je navedeni udžbenik povijesnoj osobi bana Petra Berislavića namijenio istu ulogu kao što su to činili Hoićev i Klaićev udžbenik. Time je svakako uspostavljen dva desetljeća prekinut (i velikim dijelom reduciran) kontinuitet mitohistorijskog narativa o Berislaviću.

U razdoblju druge Jugoslavije (1945. – 1990.) udžbenici za nastavu povijesti ne spominju bana Petra Berislavića.³⁸ Izostavljanje narativa o Berislaviću bilo je posljedica društveno-političkih okolnosti nastalih uspostavljanjem totalitarnog komunističkog režima koji je nastavi povijesti namijenio ulogu promotora režimskih ideja. Poglavitito se to odrazilo na skraćivanje i izbacivanje narativa iz nacionalne hrvatske povijesti nauštrb temama o povijesti drugih „naroda i narodnosti”, zatim povijesti komunističkog pokreta i tzv. „narodnooslobodilačke borbe” tijekom Drugog svjetskog rata.

Nastankom Republike Hrvatske ban Petar Berislavić dobiva određeni prostor u gimnazijskim udžbenicima. No, budući da je plan i program za nastavu povijesti bio prenatrpan obveznim temama i sadržajem, koje je učenik trebao usvojiti, u udžbenicima nije bilo prostora za opširniji narativ o Berislaviću. Franko Mirošević, Franjo Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb 1994.³⁹ U podnaslovu „Obrana domovine” (str. 181-182.) donesene su glavne informacije o banu Berislaviću: bitka kod Dubice, obrana Jajca, smrt. Ističe se da je „njegova herojska borba zadivila Europu pa se govorilo da je nakon njegove smrti u Hrvatskoj nastala velika tuga i da se njegovo ime spominjalo na papinskom dvoru i na dvoru cara Svetog Rimskog Carstva”. Također stoji da je za obranu od Turaka potrošio „sav svoj imetak” te da je pomoć dobio samo od pape.

Liberalizacijom tržišta udžbenike izdaje više izdavačkih kuća. Vladimir Posavec, Tatjana Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. – XVIII. st.). Udžbenik za II. razred gimnazije*. II prerađeno

³⁸ Usporedi npr.: Olga Salzer, Karmen Mali, *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, Izdavačko poduzeće „Školska knjiga”, Zagreb 1952.; Mirko Žeželj, *Povijest za 2. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, 1974.; Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić, *Povijest 2*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.

³⁹ Ostala izdanja istih autora imaju istovjetan tekst o Petru Berislaviću. Usp. Franko Mirošević, Franjo Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

izdanje. Profil, Zagreb, 1997. (str. 110-111.).⁴⁰ U podnaslovu „Bitka na Krbavskom polju” donose se osnovne informacije o banu Berislaviću. Tekst započinje pobjedom kod Dubice, a potom se ističe da je kralj Ludovik II., za kojeg stoji da nije bio svjestan turske opasnosti, novac trošio na zabavu. Slijede osnovne informacije o obrani Jajca, dobivanju novčane pomoći od pape i pogibija kod Korenice 1520. godine.

Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 2. udžbenik za 2. razred gimnazije*, Alfa, Zagreb, 2009.⁴¹ Tekst o Berislaviću naslovljen je „Otpor usamljenih – Ivaniš Korvin i Petar Berislavić” (str. 138). Sam naslov sugerira da su sin kralja Matijaša Korvina i ban Berislavić bili u nepovoljnom položaju jer u borbi protiv osmanlijskih osvajanja nisu dobivali pomoć. Tekst povezuje njihovu „obranu” koja je bila usredotočena na čuvanje i opskrbu Jajca. Istaknuta je Berislavićeva pobjeda kod Dubice; da mu je Slavonski sabor odbio pružiti novčanu pomoć uz obrazloženje da su bili dužni braniti samo „svoju kraljevinu” Slavoniju, a kraljevinu Hrvatsku ne; i kao treće da je jedinu novčanu pomoć dobio od pape Lava X. Uz tekst je donesena slika reljefa Ivana Meštrovića koji se nalazi u Trogiru (slika je naslovljena: „Ban i biskup Petar Berislavić”). Ispod slike stoji da je uspješno branio Hrvatsku od Turaka bez obzira što nije dobivao pomoć. Autori su naglasili također da za Berislavićeva banovanja „turski osvajači (...) nisu uspjeli osvojiti niti jedan komadić njegove banovine”.

Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić, *Povijest 2. Udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*, Meridijani, Samobor, 2014. (str. 131-132.). Berislavića se obrađuje u podnaslovu „Daljnja obrana Hrvatske i pomoć Sv. Stolice”. Kao i Alfin udžbenik (Birin, Šarlija) i ovdje su autori držali potrebnim unijeti napomenu da je Berislavić 1513. g. postao upravitelj banata Hrvatske i Dalmacije te Slavonije, a sljedeće godine imenovan je banom. Potom stoji da je branio „korski obrambeni” sustav od Cetine do Jajca i na taj način uspješno sprječavao osmanlijske prodore u Hrvatsku i Slavoniju, u čemu mu je financijski pomagao i papa Lav X. Tekst također prati slika Meštrovićeva reljefa bana Petra Berislavića iz Trogira.

Usporedbom navedenih udžbenika (iz razdoblja od osamostaljenja Republike Hrvatske do 2018. godine) zaključak je da je narativ

⁴⁰ Ostala izdanja istih autora ponavljaju istovjetan tekst. Vladimir Posavec, Tatjana Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. – XVIII. st.)*, *Udžbenik za II. razred gimnazije*, Profil, Zagreb, 2000.

⁴¹ Ostala izdanja istih autora donose istovjetan tekst o Petru Berislaviću. Usp. npr. Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 2. udžbenik za 2. razred gimnazije*, Alfa, Zagreb, 2015.

o banu Petru Berislaviću sveden na kratke osnovne informacije, pri čemu su pojedini autori isticali određeni segment njegova djelovanja. Zbog kratkoće teksta autori nisu uspijevali razrađivati problematiku i značenje povijesne uloge bana Petra Berislavića.

Od 2019. godine, kada je propisan novi kurikulum za nastavni predmet povijesti, uslijedilo je pisanje novih udžbenika prema uputama definiranima u kurikulumu. Od četiri gimnazijska udžbenika tri sadrže informacije o banu Petru Berislaviću.⁴²

Ante Birin, Tomislav Galović, Tomislav Šarlija, Tihana Magaš, *Povijest 2. Udžbenik iz povijesti za drugi razred gimnazije*, Alfa, Zagreb, 2020. (str. 249). Između podnaslova „Bitka na Krbavskom polju” i „Mohačka bitka” autori su u sitnije otisnutom tekstu u rubrici „Oni su stvarali povijest” u nekoliko kratkih rečenica donijeli gotovo istovjetan tekst kao izdanje *Alfe* iz prethodnih godina. Također je donesena slika reljefa Ivana Meštrovića bana Petra Berislavića s istim tekstom kao prethodna *Alfina* izdanja.

Martina Glučina, Vedran Ristić, Valerija Turk-Presečki, *Zašto je povijest važna? 2. Udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, Profil Klett, Zagreb, 2020. (str. 60 i 61.). U trećem poglavlju pod naslovom „Sukobi Hrvata i Osmanlija” uloga Petra Berislavića prikazana je u dvije kraće rečenice. Teza je da je ban Berislavić bio „istaknuti pojedinac” koji je svojom sposobnošću uz novčanu pomoć hrvatskih staleža i pape branio Hrvatsku. Navedena je pobjeda kod Dubice 1513. i obrana Jajca.

Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Mladen Tomorad, *Svijet prije nas. Povijest 2*, Meridijani, Zagreb, 2020. (str. 58). Autori u sklopu podnaslova „Smjena dinastija i osmanlijska opasnost” (str. 57-60) u četiri rečenice donose nekoliko informacija o Banu Petru Berislaviću. Smatrali su potrebnim napisati da je Berislavić „u proljeće 1513. g. postao upravitelj banata Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, a iduće godine i ban”. Njihov je naglasak da je ban Berislavić uspješno branio korvinovski sustav obrane između Cetine i Vrbasa i da su mu novčano pomagali „Hrvatski sabor i Papa”. Kao slikovni prilog na istoj stranici nalazi se slika reljefa Ivana Meštrovića pod nazivom „Moderni umjetnički prikaz Petra Berislavića”.

Navedena tri udžbenika, koja su pisana prema važećem kurikulumu, uspostavljenim narativom o banu Petru Berislaviću slijede praksu prethodnih udžbenika. Radi se, dakle, o nekoliko teza. One

⁴² Udžbenik koji ne spominje bana Petra Berislavića je: Denis Detling, Ivan Peklić, Zdenko Samardžija, *Tragovi 2. Udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 2020.

ostaju na razini informacije jer zbog kratkoće teksta i ograničenog prostora autori nisu bili u mogućnosti obraditi temu prema pravilima struke didaktike povijesti.⁴³

ZAKLJUČAK

Prikazano stanje u udžbenicima pokazuje da je tema „ban Petar Berislavić” prošla različite faze zastupljenosti: od opširnijih tekstova do potpunog izostavljanja. Radi se o diskontinuitetu koji se u Republici Hrvatskoj ustalio na jako reduciran tekst. Dapače, u najnovijim udžbenicima, koji se od 2019/20. g. koriste u gimnazijama, tema je još slabije zastupljena ili je nema. Slijedom napisanog nazire se odgovor na postavljeno pitanje relevantnosti teme kojom se bavimo. Ne može se zaobići činjenica da je Petar Berislavić Mesićevim radovima zadobio značajno mjesto u *nacionalnoj historiografiji* i slijedom toga bio zastupljen u udžbenicima. Promjene političkih okolnosti utjecale su na promjene nastavnih programa predmeta povijesti. U doba komunističke Jugoslavije Petar Berislavić u školskim udžbenicima doživljava *damnatio memoriae*.⁴⁴ No, za našu raspravu relevantan je suvremeni reducirani pristup u obliku natuknice, informacije, teze – ovisi kako tko na individualnoj razini čitanja shvaća tekst udžbenika. Tu se u suvremenoj nastavi povijesti u gimnazijama u RH susrećemo s paradigmatskim pristupom, koji nikako nije slučaj samo ove teme. Takav pristup proizvodi nužna metodološka ograničenja: o zadanim temama reći ponešto i pri tome odvagivati imaju li neki pojedinac ili događaj mjesta u tekstu, zapravo znači udžbenički diskurs svoditi na razinu natuknice koju je potrebno naučiti. Tako napisani udžbenici ne zadovoljavaju suvremene dosege didaktike povijesti, a samim time ne pružaju učenicima potporu u procesu stjecanja vještine *povijesnog mišljenja*. Ovdje je potrebno naglasiti da o pojedinoj temi jedino opširniji tekst s prikladnim narativom, koji bi k tome bio popraćen izabranom izvornom građom, može učeniku biti koristan u cilju razvijanja vještina. Učenici lakše prepoznaju problematiku pojedinca u povijesti nego teoretiziranje o procesima. Osobno nimalo ne dvojim da

⁴³ Drugo je pitanje hoće li pojedini nastavnik, budući da mu kurikulum omogućuje određenu izbornost, odabrati i posvetiti problematici djelovanja bana Petra Berislavića zaseban školski sat.

⁴⁴ Činjenica da je bio biskup i dobivao pomoć od pape najvjerojatnije je bila jedan od razloga da ga se izbriše iz udžbenika. Naravno, postojao je i cijeli niz slučajeva i razloga zbog kojih se Petra Berislavića moralo izostaviti iz udžbenika i nastave povijesti.

bi se „lik i djelo” bana Petra Berislavića sa svim aspektima njegova djelovanja, pa čak i s istaknutim mitohistorijskim narativom *nacionalne historiografije* druge polovice 19. stoljeće – radi se o interpretacijama – moglo izuzetno korisno i učinkovito ugraditi u udžbenički i nastavni diskurs. Za takvu razinu diskursa i postavljanja problematike nužna je potpora povjesničara znanstvenika. Poglavitito bi se ta potpora ostvarila u pisanju didaktički osmišljenog teksta kojim bi se učenik koristio kao tekstom u kojem prepoznaje problematiku, a ne samo kao izvorom informacija koje treba naučiti.

PETAR BERISLAVIĆ – FROM SOURCES AND HISTORIOGRAPHY TO TEXTBOOKS

Summary

The paper analyses and compares texts about ban Petar Berislavić in school History textbooks from the 19th century to the present day. Since the authors of the textbook take the narrative from historiography, it was necessary to analyse how the topic of ban Petar Berislavić was treated in *national historiography* in the second half of the 19th century. This implied an insight into the sources from which *the national historiography* took the narrative. Therefore, the discourse of *national historiography*, its permeation with collective memory and the establishment of a *great story* is reviewed. The history of teaching the school subject of History is also examined, regarding its appearance in the school curriculum in the 19th century. The teaching of History and textbooks as part of it are also viewed from the perspective of the range of the contemporary historical discipline of *the history of didactics*. These were the preconditions that enabled a systematic analysis and evaluation of the textbook discourse of the treated topic, as well as an evaluation of its (dis)continuity in the observed period and the state of contemporary textbooks.

Keywords: Petar Berislavić, *national historiography*, didactics of History, textbooks of History, teaching of History